

Kulturális-közéleti havilap, harminckilencedik évfolyam

2012 augusztus Ról-ról

Rainer M. János: Összehajoltak (M. Kiss Sándor–Raffay Ernő–Salamon Konrád: Magyarország sorstragédiái a 20. században. Budapest, 2011, Éghajlat Könyvkiadó, 348 oldal.)

Önmagában az a tény, hogy három történész, *M. Kiss Sándor*, *Raffay Ernő* és *Salamon Konrád* az Éghajlat Könyvkiadó igazgatójának, *Kovács Lajos Péternek* invitálására hosszú beszélgetést (bizonytalán beszélgetések sorozatát) folytatott, ahogy ők nevezték, *Magyarország sorstragédiáiról a 20. században*, aligha érdemel különösebb említést, még akkor sem, ha beszélgetésük az igazgató szerkesztésében könyv alakban is megjelent 2011-ben. Minthogy azonban az utóbbi időben a múlt századi magyar történelem értelmezései, értelmezési keretei, a róla való beszéd módja és tartalma, továbbá a múlthoz való viszonyból eredő szimbolikus aktusok ügye éles polémiák tárgya lett – a jobbra Horthy Miklós személyét érintő emlékezeti helyen, köztéri elnevezések és emlékművek ügyétől a korszak értékelésének „számszerűsítésén” át a Gerő András által most július legelején kirobbantott antiszemitizmus-vitáig –, úgy tűnik, mégsem felesleges e kötetéről elgondolkodni. A mostani megélt beszélgetést – mint rendesen – nem tudós monográfiák vagy szaktanulmányok, új adalékok vagy megközelítések váltották ki. A politika szereplői felől érkeztek az impulzusok, mint apróbb-nagyobb áramütések, amelyek azután ideges, egy határon túl fájdalmas rángásokat váltanak ki. Identitás- és emlékezetpolitikai akciók és deklarációk, elfelejtett (mások szerint csak máig *bujdosó*) alakok a múltból, hamvak és hamvedrek. Ebben a helyzetben egyszeriben tematikai váltás következett be: most sem Trianon, sem a *kommunisták* országlása, hanem éppenséggel ami a kettő között van, vagyis a Horthy-korszak került az érdeklődés középpontjába. A monográfiák és tanulmányok potenciális szerzői is akarva-akaratlan e tágas nyelvi közeg terében nyilvánulnak hát meg.

M. Kisst, Raffayt és Salamont sem azért invitálta eszmecserére Kovács Lajos Péter, mert együtt vagy külön-külön valami új tudományos eredménnyel örvendeztették meg a publikumot. De beszélgetésük még nem is a mostani turbulencia terméke. A szerkesztő rövid, ám meglehetősen kusza bevezetésében arra utal, hogy „a nyugtalanságok évszázada” *lassan centenáriumához közeledik* (vagyis az eltelt száz év lassan száz éve kezdődött, bár nem tudjuk pontosan, mikor, ahogy azt se, mikor ért véget, ha egyáltalán...). Ennyi is bőven elég egy beszélgetéshez (Kovács kifejezésével élve: „*tapasztalati összegzéshez*” – amiben egyébként van is valami, de erről később). A készítésnek azonban akad ennél is fontosabb oka, úgymond: „*a tragédiák oldaláról átbeszélte történelem, a folyamatok láncolatának követése mindig új és új szempontokat vet fel*”.

A beszélgetés során a résztvevők gyakran utalnak arra, hogy ők konzervatívok és/vagy jobboldaliak, de mindenesetre baloldali vagy liberális nem akad közöttük, s ehhez moderátoruk is csatlakozik. Az 1943-ban született M. Kiss a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történeti Intézet intézetvezető egyetemi tanára, Raffay (1948) a Károli Gáspár Református Egyetem professzora, Salamon (1941) pedig az ELTE Bölcsészkaréé. Mindannyian intézményes kapcsolatban álltak a politikával. Kivált Raffay, aki 1989-től képviselő volt 1994-ig, s Antall József kormányában a Honvédelmi Minisztérium politikai államtitkára tisztségét töltötte be; M. Kiss kormányfőtanácsos volt ugyanekkor, és tagja volt a Történelmi Tényfeltáró Bizottságnak, amely az 1956-os forradalom alatti sortüzeket kutatta. Salamon pedig egy rövid kitérő (vagy bevezető) után, amikor a Magyar Néppárt (a Nemzeti Parasztpárt 1989-es újraillesztésének kísérlete) szervezője volt, a Magyar Demokrata Fórum választmányának ügyvivőjeként tevékenykedett egy darabig. Mindhárman számos könyv szerzői – Salamon úttörő monográfiát írt a Márciusi Frontról s később a népi mozgalomról, továbbá számos tankönyvet írt; M. Kiss – Vitányi Iván szerzőtársaként – az 1944–45-ös ellenállásról, majd a kilencvenes évektől főleg 1956-ról; Raffay Trianonról, legutóbb pedig a hazai szabadkőművességről. Nem akárhogyan, nem érdemek és eredmények híján pozicionált emberek ültek össze tehát, hogy sorstragédiában beszéljék el a múlt század magyar történelmét.

A műfaj valamennyiükhöz közel áll. A könyv ugyanis *beszélgetőkönyv* – azt teszik benne, amit évtizedek óta folyamatosan, legalábbis életrajzaik, portréik hangsúlyai szerint. Tanárként is, de még inkább *népnevelői* missziónak elkötelezetten: klubokban, körökben, egyletekben, könyvtárakban, *művházakban* és ún. *civiliszervezetekben*, valamint a *médiák(ok)ban*. Ahol nem a tanulmányok és kutatási eredmények steril, a szaknyelv és a tudományos diskurzus más attribútumai meghatározta légkörben kell megnyilvánulni. Hanem szóban, aztán a különféle kérdésektől vezetve. Ez a szöveg ilyen: csapongó, gomolygó, olykor túláradó verbalitás írásos lenyomata, *retorika* terméke, szituatív retorikáé, mely nehéz, párás, olykor *szikrázó* légkörben érvényesül igazán.

A könyvben hét kronológiai fejezet található – az első világháborútól a rendszerváltásig ível a beszélgetés. Ezt három *bónusz*, vagyis dialógus követi, amelynek során Salamon a népi mozgalomról, Raffay a szabadkőművesekről, M. Kiss pedig Kádárról, Nagy Imréről és egyebekről mesél a kérdezőnek. Ezeket a témákat a közös beszélgetésben is mind érintik, itt – főleg Salamon előadásában – koncentráltabban jelennek meg. Az igazi szövetet a közös beszélgetés állítja elő.

Nem látom értelmét, hogy az egymást követő témák (első világháború, Trianon, Horthy-korszak, második világháború, a háború utáni átmenet és a Rákosi-korszak, Kádár-korszak, rendszerváltás és ami utána jött) kifejtését részletesen felidézsem. Ha volt is a szerkesztőnek valamilyen terve, az alig érzékelhető. Leginkább hagyta vendégeit, hadd beszéljenek – így azután adódnak ismétlések, kitérők, ellentmondások és zsákutcák – de ennek ellenére az olvasó úgy teszi le a könyvet, hogy az a bizonyos szövet inkább egységes. A nyelv, a stílus, az értelmezés kerete, a hívószavak, az utalások rendszere önmagában is kétségtelenül a koherencia benyomását keltik. Magam is ennek tulajdonítok a legnagyobb jelentőséget, s ehhez teszem hozzá saját értelmezésemet arról, hogy a kötet három szereplője miként látja a 20. századi magyar történelmet.

Először is a beszélgetés résztvevőinek víziója szerint ezt a történelmet leginkább többnyire definiálatlan és reflektálatlan eszmék, illetve az ezekből közvetlenül leszármazó politika története alkotja. Pontosabban: a politikát olykor emberek – egyes személyek vagy elmosódott csoportok – hozzák létre, de mégis inkább – utóbb kiderül – bizonyos eszmék leképezésével. A

társadalom rétegződése, csoportok és érdekeik, tagolódás, struktúrák, differenciák, gazdasági törvényszerűségek és jelenségek, mindennapok, életmód, kultúra, irodalom – bármi kizárólag a politika fénytörésében látszik.

Másodsor, a magyar politika és a magyar gondolkodás (amely kizárólag a köz ügyeire közvetlen reflexióban érdekes vagy egyáltalán értelmezhető) a század általános értelmezési keretében, a *sorstragédiában* jelenik meg. Ez a drámai mű azonban meglehetősen rendhagyó. Szerzője nem ismert, legalábbis pontosan nem határozható meg. Nagy eszmék a 19. és a 20. századból, liberalizmus, fasizmus, bolsevizmus-szocializmus, ilyesmik – testetlen, de indulatos, mindenekelőtt érzéketlen, ha nem éppen rosszakaratú. A mű főszereplője, a magyar nemzet, igen csekély mértékben alakítója *sorsának*, a *tragédia* áldozata, jórészt vétlen, de tán még inkább tehetetlen. Nem *cselekvőképes*. Akik közülé mégis, azok szándékai homályosak, nehezen értelmezhetők – zsidóság, szabadkőművesség, kommunisták –, és tán ezért, tán csak úgy, nem is igazán részei a főszereplő *testének* (ti. a nemzetnek). A mégis megnevezhetők – személyek: Károlyi, Kun, Rákosi, Kádár, ők bizonyosan nem. A cselekmény alakítói felelősek a tragédiáért; ők az okok és övék a felelősség a következményekért. Magyarország, a nemzet *elszenvedi*, esetleg megpróbálja *kivédeni* a csapásokat, *túlél*. „*Lehet valamit átélni, megélni és túlélni* – mondja egy helyütt a leginkább teoretikus hajlamú beszélgetőtárs, M. Kiss Sándor, itt épp a holokausztról. – *A magyar társadalom – beleértve a hatalmat s legális, illetve illegális ellenzékét – a túlélés technikáját választotta a gondolkodási tendenciát tekintve. Zsidó és nem zsidó egyaránt.*” Így aztán, magyarázza más helyen, „*közös a felelősség a sokszor emlegetett »birkamentálisért«, amely ab ovo tagadja a felmutatott értékeket.*” M. Kiss ezen a helyen leszögezi, hogy véleménye szerint a magyar zsidóság története a magyar társadalom történetének része, és a maga részéről nem kíván kibújni a közös felelősség vállalása alól. De nem hajlandó elfogadni azt, hogy „*minden felelősség csak és kizárólag a magyar társadalmat terheli. A felelősség közös.*” Vagyis a magyar zsidók mégsem teljesen a magyar társadalom részei, de és mindenképpen felelősek azzal, ami velük történt. „*A magyar tragédia gyökere – von mérleget –, hogy az állam – különböző okok miatt – nem tudta megvédeni polgárait, s ennek volt velejárója a holokauszt is.*” (Idézetek 151–153.) Hozzá kell tenni, hogy a csapás–túlélés, ok–következmény–felelősség tér berendezése egyáltalán nem csak 1944-re vonatkozik.

A sorstragédia „szellemi előzményei”, ahogy Kovács egyik bevezető kérdése állítja, a századfordulóra nyúlik vissza, amikor „nagyszámú zsidóság áramlik be az országba Galíciából”. Erre válaszolja Raffay: „*Alapvetően három tényező fonódott össze, s robbantotta szét Magyarországot. Az egyik a liberalizmus eszmevilága, egészen pontosan annak kiürülése. A másik a magyarországi kapitalizmus, a kapitalista fejlődés megindulása. [...] A harmadik a magyarországi zsidóság helyzete, éppen az, amivel kezdted. A liberalizmus, kapitalizmus és a zsidóság Magyarországon speciális keveréket alkotott, és ez a keverék tragikus fordulatok után elvezetett Magyarország szétrobbanásához. Van még egy tényező, amit mindenképpen figyelembe kell venni: a szocializmus.*” (57.) A háromszázötven oldalas kötet hetedrészénél, de máris *helyben vagyunk*, a tragédia okai megvannak. Lehet ezt még árnyalni, oda- és visszavonni, ám érdemben ennél tovább nem jutunk. A magyar államot lakó nemzetiségek elszakadási törekvései fel-felvillannak, de aztán valaki előbb vagy utóbb visszarángatja a beszélgetést az alapvetéshez

Ezt az alapvető keretet azért számottevően színezik későbbi fejlemények. Ilyen a magyar konzervativizmus teljes reformidegensége, mind 1918 előtt, mind utána, amelyet Salamon Konrád fejteget a beszélgetés számos pontján. Ilyen – súlyosbító – tényezők Károlyi Mihály emberi gyengesége, politikai hibái. Ilyen a nemzetközi szocializmus, helyesebben az orosz

bolsevik hatalomátvétel, amely M. Kiss Sándor előadásában a magyar kommün egyenes és jószerevel egyedüli oka. Ugyancsak hozzájárult a sorstragédiához az a tény, hogy 1945 után egyedül Magyarország kapott olyan kommunista vezetést, amely nemhogy nemzeti nem volt, de egyenesen a „nemzeti gondolat” ellen harcolt, „*saját nemzete ellen támadt*”. Az egyedüli kiutat a liberális kapitalizmus és bolsevizmus között harmadik utat találó népi tábor képviselte (máskor: a nemzeti szempontból érzéketlen „radikális demokratákkal” szemben álló *nemzeti demokraták* – utóbbi kettő ugyancsak Salamon Konrád tézise). A népi gondolatkör *állócsillagaival* mint egyedüliekkel még a kommunista hatalom is „*kénytelen volt szóba állni, vitatkozni velük, kénytelen volt bizonyos engedményeket tenni, ugyanakkor mindent megpróbált, hogy lehetetlenné tegye őket azon a módon, ahogyan ez lehetséges*”. (294–295.) Végül erre jön a rendszerváltás, a liberálisok 19. századot követő negyedik nemzedéke (gondolom, Raffay imígyen szólva Szekfüre utal...), s a sorstragédia folytatódik, súlyosbítva az egyet nem értés magyar átkával, amely – így utólag derül ki – végigkísérte az egész 20. századot.

Azzal kezdtem, hogy ha pusztán arról lenne szó, hogy *néhányan összehajolnak*, és akár tragikus hangszerelésben átbeszéljük a múlt század magyar történetét, aligha lenne érdemes ezt a mégis leginkább szakmunkák, innovációk számára fenntartott teret igénybe venni. Ennél azonban többről van szó, és távolról sem csupán a pillanatnyi viták okán. Raffay, Salamon és M. Kiss az ún. konzervatív történetírás egy markáns, a népi mozgalom történet szemléletéből kinőtt, *tradicionális* ágát képviseli. A népi gondolatkör széles ideológiai koalíció volt, amelynek magva a magyar parasztság túlnyomó részének 20. század közepéig tartó embertelen helyzete felett érzett morális felháborodás volt. Ebből aztán a különféle társadalmi és kultúrkritikai áramlatok, kulturális és politikai javaslatok és programok ágaztak ki. A társadalomkritikusok egy része összekötötte az anyagi felemelkedést a demokrácia ügyével – mások szembefordultak vagy szkeptikusan viszonyultak az egész modernizációhoz, beleértve abba, felelőssé téve mintegy a demokratikus politikai intézményeket és eljárásokat is. Történeti nézőpontjának sarka már a harmincas években a *népiség* nemzetképző szerepe, amely szemben az államtörténeti felfogással, a mitizált etnikumban, a magyar parasztságban látta a nemzet forrását. Tragikus felhangjai kezdettől fogva összefüggtek a hagyományos agrártársadalmat bomlasztó polgárosodással – a múlt század közepén a konzervatív magyar állam összeomlása (amelynek kevés radikálisabb *kritikusa* volt a népieknél), illetve a harmadikutas utópia politikai veresége ezt az életérzést elmélyítette. A *szétzüllő magyar társadalom* képe felett merengőknek (beszélgetőink is itt fejezik be) nem elsősorban a szovjet típusú rendszer elitje tett engedményeket (bár ez *is* igaz!), hanem őt csatlakoztak le hozzá, hosszú, bonyolult és igazán át nem látható eljárások nyomán. A rendszerváltás pillanatában ez a gondolatkör s benne a sorstragédia magyarító kerete készen állt. Informális hálózatokra, lappangó diskurzusok hosszú történetére támaszkodott. Adaptálta, befogadta a két világháború közötti ún. keresztény konzervativizmus számos elemét – a gondolatkört pedig magáévá tette az a populista politikai erő, amely ma a magyar paletta jobboldalát foglalja el. Az itt beszélgetők is fenntartják, helyesebben megidézik a népiek kapitalizmusellenességét, és a korrektség jegyében elutasítják a jobboldali radikalizmust, különösen annak tisztán romantikus mítoszokra építő történetképét. A rendszerváltás *összeesküvés-történeti* megközelítése azonban (a könyv VII. fejezetében), egyebek mellett (lásd fentebb) csupán vékony, áteresztő hártáival vonja be ezt a koncepciót a szélsőjobb felé. Nem ismerős-e ez a könyvtárak, egyetemi katedrák és más előadótermek, a tragikus beszélgetés szereplőinek jelen világán kívüli térből? Ha igaza van Salamon Konrádnak abban, hogy az igazi konzervatív *e/leve* reformer (legyen hát!), akkor *majdani* magyar képviselőinek egyik alapvető feladata a hagyományt képző történetírás eme látószögével való *számvetés*. Nem szembenézés – az talán kevés, a képet látjuk utóvégre –, hanem kutatás, átgondolás, boncolás és analízis.

M. Kiss Sándor–Raffay Ernő–Salamon Konrád: Magyarország sorstragédiái a 20. században. Budapest, 2011, Éghajlat Könyvkiadó, 348 oldal, 3000 forint.

Tetszik

16 ember kedveli. Legyél te az első az ismerőseid közül!

Kapcsolódó írások:

1. **Rainer M. János: Kulissza csak (Schmidt Mária: A titkosszolgálatok kulisszái mögött. Hitek, ideológiák és hírszerzők a XX. században. Budapest, 2005, XX. Század Intézet. 318 oldal, 2490 forint.)** Rainer M. János Kulissza csak Schmidt Mária az egyik...
2. **Rainer M. János: Újragondolni ötvenhatot (Kende Péter: Eltékozolt forradalom? Budapest, 2006, Új Mandátum Könyvkiadó, 238 oldal, 2680 forint.)** Rainer M. János Újragondolni ötvenhatot Fél ével 2006. október...
3. **Rainer M. János: Üveg alatt korona, szent, magyar (Radnóti Sándor: Az üvegalmárium. Budapest, 2011, Noran Libro.)** Radnóti Sándor kereken tíz ével ezelőtt, a Beszélő hasábjain publikálta...
4. **Rainer M. János: Dolgaink állása – az elmúlt jó (?) száz évben (Tomka Béla: Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség. Magyarország nemzetközi összehasonlításban az első világháborútól napjainkig. Budapest, 2011, Akadémiai Kiadó.)** Tomka Béla, a Szegedi Tudományegyetem professzora (idén nevezték ki egyetemi...
5. **Rainer M. János: Tested az állam szolgálatában áll (Anna Maria Sigmund: A szexuális élet nem magánügy. Szexualitás a Harmadik Birodalomban. Budapest, 2011, Európa, 332 oldal, 3600 forint.)** Anna Maria Sigmund osztrák történész neve Magyarországon is ismerős: A...

Cimkék: **Rainer M. János**